

СТАРША ЕДДА
Промови Фафніра
З позначеними скороченнями

Сігурд і Регін піднялися на Гнітахейд і знайшли лігво Фафніра. Він саме уповз до водопою. Тоді Сігурд зробив велику яму на його шляху і туди заліз. І коли Фафнір повз від свого золота, то вивергав отруту, що капала Сігурдові на голову. Коли Фафнір проповзав понад ямою, Сігурд ударив його мечем до самого серця. Фафнір здригався і трусився з голови до хвоста. Сігурд видерся з ями, і вони побачили один одного. Фафнір мовив:

¹ "Юначе, юначе,
хто тебе породив,
мужа якого ти син,
ти, який Фафніра
вразив мечем?
Застряг коло серця клинок".

Сігурд приховав своє ім'я, бо вірили в давнину, що слово помираючого має велику міць, і може сильно зашкодити тому, хто відкриє своє ймення. Він мовив:

² "Шляхетним оленем я звуся [1],
жити судилось мені
без матері сином,
й батька не маю,
як інші сини;
завжди я самотній". [2]

Фафнір мовив:

³ "Чи відаєш ти, якщо батька не маєш,
як інші сини,
звідки на світі з'явився?"

Сігурд мовив:

⁴ Мій рід, я гадаю,
тобі невідомий,
і сам я - так само;
я Сігурдом звуся,

а Сігмунд - мій батько,
і збройно тебе я здолав". [3]

Фафнір мовив:

⁵ "Що привело тебе?
Чом зажадав ти
віку мені вкоротити?
Сяйноокий юначе,
родич ти славного батька;
з дитинства ти вправний".

Сігурд мовив:

⁶ "Відвага мене привела,
рука допомогла мені
й гострий мій меч;
хоробрим не буде
той перед смертю,
хто змалечку кволий".

Фафнір мовив:

⁷ "Гадаю, коли б ти зростав
на грудях у друзів,
як муж би ти бився;
з народження був ти
холоп і невільник,
і б'єшся мов раб". [4]

Сігурд мовив:

⁸ "Чом брешеш ти, Фафніре,
що далеко я
від батькова спадку;
я не холоп,
хоч був у полоні;
ти бачиш, я вільно живу".

Фафнір мовив:

⁹ "Облудні слова
досі ти чув,
тепер скажу правду:
злато дзвінке,
скарб красносяйний
загибель тобі заподіє".

Сігурд мовив:

¹⁰ "Майном володіти
кожен воліє
до певного дня;
бо всякій людині
має прийти
час вирушати до мертвих".

Фафнір мовив:

¹¹ "Норни ти присуд
на мисі одержиш [5]
і дурня недолю;
у хвилях потонеш,
пливучи проти вітру;
все гибель віщує".

Сігурд мовив:

¹² "Скажи мені, Фафніре,
з усіх ти мудріший
і знаєш багато:
котрі із норн
жінкам помагають
родити дітей?"

Фафнір мовив:

¹³ "Сильно різняться
скажу я, ті норни,
за родом і племенем;
ті - з роду асів,
ті - з роду альвів,

а деякі - Дваліна дочки [6]". [7]

Сігурд мовив:

¹⁴ "Скажи мені, Фафніре,
з усіх ти мудріший
і знаєш багато:
як зветься острів,
де аси і Сурт [8]
змішають вологу мечів [9]?"

Фафнір мовив:

¹⁵ "Оскопнір він зветься,
богам там судилося
грати списками [10];
Більрьост [11] обрушився,
коли вони рушили мостом,
і плавають коні у крові.

¹⁶ Жах-шолом [12]
ношу я відтоді,
як ліг на скарбах;
себе найсильнішим
з усіх я вважав,
кого б не зустрів".

Сігурд мовив:

¹⁷ "Жах-шолом
жодного не вбереже
у битві звитяжних;
кожен побачити може,
що серед сміливих
не він - найміцніший".

Фафнір мовив:

¹⁸ "Отрутою дихав я,
лігши на спадку
великому батька мого".

Сігурд мовив:

¹⁹ "Сяючий змію,
ти сильного шуму накоїв
і дух мав твердий;
ненавидів сильно
людських ти синів,
бо шолома цього ти мав".

Фафнір мовив:

²⁰ "Раджу тобі нині, Сігурде,
послухай пораду,
додому ти їдь;
злато дзвінке,
скарб красносяйний
загибель тобі заподіє".

Сігурд мовив:

²¹ "Ти раду порадив,
але я поїду
до золота в лігві,
а ти лежи, Фафніре,
в муках смертельних,
тут смерть тебе візьме".

Фафнір мовив:

²² "Мене зрадив Регін,
тебе він теж зрадить,
обом нам він смерть заподіє;
жити недовго, гадаю,
судилося Фафніру;
нині зустрів я сильнішого".

Регін тримався подалі, коли Сігурд убив Фафніра, і прибув згодом, коли Сігурд витирав кров з меча. Регін мовив:

²³ "Шануйся ти, Сігурде,

з Фафніром в борні
ти перемогу одержав;
з усіх тих людей,
що землю топтали,
тебе я назву найславнішим".

Сігурд мовив:

²⁴ "Чи можна пізнати,
як зйдуться разом
сини переможних,
котрий з усіх найславніший?
Багато є хвацьких,
що меч не червонили
в грудях у інших".

Регін мовив:

²⁵ "Радій нині, Сігурде,
тішишся ти,
травою Грам треш [13];
брат мій
тобою убитий,
я теж в тому винен".

Сігурд мовив:

²⁶ "В тому ти винен,
що мав я рушати
в гори священні;
добро і життя
залишив би сяючий змії,
як ти мене не надихнув би".

Тоді підійшов Регін до Фафніра й вирізав йому серце мечем, який звався Ріділлль, і випив крові з тої рани. Регін мовив:

²⁷ "Посидь нині, Сігурде,
я ж піду спати,
тримай серце змія над жаром;
його я волюю

з'їсти пізніше
з кривавим питвом".

Сігурд мовив:

²⁸ "Далеко забіг ти,
коли я червонив
меча кров'ю Фафніра;
мірявся я
міццю зі змієм,
коли ти лежав у траві".

Регін мовив:

²⁹ "Довго лежати
дав би в куцах ти
давньому велету,
як не мав би меча,
що зроблений мною,
з клинком найгострішим".

Сігурд мовив:

³⁰ "Відвага - це ліпше
у битві звитяжних,
ніж меч найміцніший,
муж бо хоробрий
у битві суворій
і з кепським мечем переможе.

³¹ Краще сміливому,
ніж несміливому
ведеться у грі героїв [14];
краще звитяжець
за слабкодуха,
що б той не тримав у руці".

Сігурд узяв серце Фафніра і смажив його [на прутику](#). Він помітив, що сік із серця піниться, і тицьнув у м'ясо пальцем, аби спробувати, чи вже готове. Він підніс палець собі до рота. Кров з серця Фафніра потрапила на його язик, і він став розуміти мову птахів. Він почув, як синички щебечуть у гіллі. Синиця мовила:

³² "Тут сидить Сігурд,
кроплений кров'ю,
Фафніра серце
смажить над жаром;
назвала б я мудрим
того, хто персні ламає [15],
якби м'яз життя [16]
дракона [17] він з'їв би".

Інша мовила:

³³ "Там лежить Регін,
він зрадити хоче
мужа того,
який вірить йому,
готує у гніві
слово лихе,
воліє зла коваль [18]
за брата помститись".

Третя мовила:

³⁴ "Голову стяв би
він сивому старцеві,
до мертвих послав би його;
золотом всім тим
він сам володів би,
що Фафнір на ньому лежав".

Четверта мовила:

³⁵ "Мудрим назвала б
його, як би міг він
гарні поради
сестер зрозуміти,
зарадив собі
та радував круків;
вовка впізнаєш
за вовчими вухами [19]".

П'ята мовила:

³⁶ "Мудрим не є
той битви стовбур [20],
кого я вважала
війська вершиною [21],
коли він дозволить
вільно піти
брату того,
кого він убив".

Шоста мовила:

³⁷ "Дуже неумудро
буде йому пощадити
ворога люду [22];
там Регін лежить,
що зраду замислив,
а князю про те не відомо".

Сьома мовила:

³⁸ "Главу хай зітне він
іністохладного троля [23]
і перснями заволодіє;
буде один він
тим володіти,
що Фафнір беріг".

Сігурд мовив:

³⁹ "Влади не має
Регіна доля
смерті моєї
слова його втілити;
бо звідси обоє братів
попрямують до мертвих".

Сігурд стяв голову Регіна, з'їв серце Фафніра і випив крові обох, Регіна і Фафніра.
Тоді почув він, як синця мовила:

⁴⁰ "Зв'яжи ти, Сігурде,
персні червоні;
князю не личить
сильно тривожитись.
Діву, я знаю,
вельми красиву,
вбрану у злато
ти можеш зустріти.

⁴¹ До Гьюкі лежить
зелений шлях,
доля дорогу
вкаже герою;
конунг звитяжний
має дочку;
Сігурд за неї
викуп заплатить [24].

⁴² Зал є високо
на Хіндарфьяллі,
навколо нього
племінь буяє,
мав так зробити
муж велемудрий [25],
морок розсіяти
полиском моря [26].

⁴³ Знаю я - там на вершині
воїтелька спить,
грає над нею
липи губитель [27];
Ігг [28] шпичаком
її приспав,
бо не того
вона воя згубила.

⁴⁴ Знай - ти побачиш
діву в шоломі,
що її з битви
Віндскорнір [29] вивіз;
не ворухнеться

у сні Сігрдріва,
конунга чадо,
з присуду норни".

Сігурд поїхав шляхом Фафніра до його помешкання і знайшов його відчиненим. Двері й дверні стовпи там були залізні. З заліза були й усі балки в тому домі, а сам дім врито в землю. Там Сігурд знайшов силу-силену золота і наповнив ним дві скрині. Також він узяв там жах-шолом, і золочену броню, і меча Хротті, і багато коштовного каміння, й поклав це все у торбу на сідлі Грані. Але кінь не зрушив з місця, поки Сігурд сам на нього не сів.

Переклад Віталія Кривоноса

Примітки і коментарі

Ця пісня сюжетно прямо продовжує попередню і являє собою другу частину наративу про те, як Сігурд замолоду зажив героїчної слави (див. коментар до "Промов Регіна"). Порівнюючи ці дві пісні, англійський перекладач "Едди" Генрі Беллоуз зазначає: "...компіляцію було виконано грамотніше, ніж у випадку з "Промовами Регіна" (...) "Reginismál" є не більш ніж нековирною мозаїкою, тоді як у "Fáfnismál" можна розрізнити основу пісні та інтерполяції. Тут, як і у "Reginismál", існує дуже мало вказівок на німецьке [південно-германське - В.К.] походження історії Сігурда. Одержання Сігурдом скарбу саме по собі є, поза сумнівом, частиною давнішої південної легенди, але манера, в яку це зроблено, типово північна. Крім того, останні строфи, що розповідають про сплячу Брюнхільд, мають прямий стосунок до північної Валькірії, діви-воїтельки, яку покарав Одін, і жодним чином не стосуються південної Брюнхільд дочки Будлі. "Fáfnismál", однак, відрізняється від "Reginismál" тим, що не містить явних слідів традиції Хельгі, хоча частина пташиної пісні (строфи 40-44 у формі Fornyrthislag, на відміну від корпусу поеми) звучить підозріло схоже на пасаж птаха на початку "Пісні про Хельгі сина Хьорварда".

В основі пісні - вчинок, що дав Сігурдові його головне прізвисько - Fáfnisbani, Убивця Фафніра. Власне, боротьба героя з драконом із подальшим його знищенням - одна з візитних карток індоєвропейських міфологій. Цей сюжет виводить нас на так звану теорію "основного міфу", що її сформулювали на хвилі загальної любові до структуралізму видатні лінгвісти В'ячеслав Іванов і Володимир Топоров. Суть її полягає у тому, що в основі праіндоєвропейської міфології лежить сюжет перемоги світосяйного Громовержця над потворним хтонічним Змієм. Цей акт розглядається як культурний, космогонічний, як протистояння первинному хаосу із подальшим його впорядкуванням, а божественний Громовержець (а згодом - смертний герой) розглядається як герой

культурний. На матеріалі нордичної літератури крім Сігурда такими героями є, по-перше, Тор, якому суджено знищити Йормунганда, Світового Змія, і, по-друге, Беовульф, який шляхом убивства безіменного дракона звільняє свій народ від терору з його боку.

В ході реконструкція "основного міфу" сюжет протистояння обріс подробицями, що проливають світло на мотивацію героїв. Так, у Громовержця знаходиться жінка, яку іноді ототожнюють з солярними, астральними або прокреативними (виробничо-накопичувальними, що відповідають за родючість) божествами. Цю жінку зваблює (чи й просто викрадає) Змій, за що, власне, Громовержець його і карає. В якості призу переможець отримує, окрім повернення жінки, певні добра, що потрапляють переважно у прокреативне семантичне поле: золото, інші коштовності, худобу, воду життя і смерті тощо. Тракувати цей мотив можна у кілька способів. Я схильний до думки, що влада над матеріальним багатством притаманна образу змія-дракона з давніх-давен, відтак перемогу мілітарного божества чи героя-воїна над драконом можна розглядати в контексті ґрунтового соціального зрушення, внаслідок якого повнота влади в індоєвропейських спільнотах перейшла від хазяйської та жрецької каст до воїнської.

Це пояснює популярність мотиву драконовбивства зокрема і в нордичній традиції - не забуваймо про термінальну мілітаризованість германських спільнот принаймні з доби Великого переселення народів.

Утім, жодного сліду жіночої присутності в колізії ми не знаходимо. Сігурд, Беовульф, Тор та інші драконоборці не визволяють з драконових печер жодних красунь, принцес тощо. Загалом цей мотив з'являється у германському фольклорі дещо пізніше, не без впливу романської куртуазної культури. Або реконструйований мотив не дожив у свідомості германців до раннього середньовіччя, або від початку не був їм притаманний. Я схильюся до останнього. Відтак "Промови Фафніра" чудово ілюструють образ дракона в північній традиції. Сам Фафнір є взірцевим, типовим драконом. Він - володар скарбу і його вартовий, і ця роль образу змія в моделі германського міфопоетичного наративу стає еталонною. Його прокреативна природа, так само, як і хтонічна, не підлягає сумнівам, як і потенційна небезпека, яку він становить для роду людей. Хоча і не в тій мірі, як, скажімо, дракон епосу "Беовульф".

Але, на щастя, Сігурд не переобтяжений роздумами про добро і зло. Мотив його вчинку цілком егоїстичний: слава і статок. Якщо Беовульф уколошкав змія, щоб той не нищив більше його народ, то Сігурд міг би Фафніра і не чіпати: наскільки нам відомо, той заподіяв зло лише власним родичам, тож Сігурд не мав особистих підстав для бою з ним.

Це, до речі, проливає світло і на сам образ Сігурда, і на моральні критерії, що висувалися до героя в тогочасній традиції. Пошук гідного суперника, пошук слави, хюбрістичне, показне, хвалькувате геройство не є чимось осоружним. Навпаки, це вважається чеснотою. Навіть численні змієві скарби не становлять

великої вартості з точки зору суто меркантильної. Багатство без честі і слави не є привабливим. Скарби, переважно золото, як військовий трофей, здобич, потрапляє з прокреативного семантичного поля до поля мілітарної культури. Золото в індоєвропейській традиції втілює насамперед абстракцію *фарну* - вдачі, талану, щастя, магічної субстанції, певний запас якої має людина і спільнота. Для представника військової страти золото є зримим мірилом його вдачі, волі, влади, сили, відваги тощо ("понты дороже денег"). І для Сігурда як для воїна скарби Фафніра цінні передусім як показник його статусу.

Втім, знахідкою суто германської традиції є *прокляте* золото. Мотив "отруєного" фарну, злого, фатального щастя виринає протягом усієї легенди про Сігурда та не лише там. Оволодіваючи скарбом Фафніра, Сігурд переймає на себе, даруйте, негативну енергетику, яку накопичувало золото від моменту вбивства Отра, брата Регіна, жартівником Локі. Карлик Андварі, перший володар тих скарбів, наклав на них прокляття, на нього накладається тягар від підступного вбивства Фафніром власного батька Хрейдмара, та і той спосіб, у який Сігурд убив Фафніра, важко назвати чесним двобоєм (на що натякає сам Фафнір у строфі 7). Але наразі не може бути мови про раціоналізацію мотиву проклятого золота. Його слід розглядати в контексті архаїчних уявлень про щастя/нещастя, які дожили аж до доби вікінгів.

Строфи 12-15 дещо вибиваються з загального малюнку пісні. Вони являють собою типові повчання, приклади яких знаходимо по всій "Едді". Сігурд допитує помираючого Фафніра на предмет різних таємниць буття. Михайло Стеблін-Каменський зазначає: "Фафнір, помираючи, промовляє повчання тому, що помираючому приписувались особливі знання й особлива сила (див. прозу після строфи 1). Сігурд задає Фафнірові питання (на які може відповісти лише помираючий) і тим самим не дає йому сказати щось небезпечне для нього, Сігурда". Таке трактування цілком вірогідне, але з точки зору генезису поеми та конотацій образу дракона як такого навряд чи вичерпне. Звичайно, Сігурду як представнику воїнської страти має бути байдуже, як зветься острів, де боги битимуться з Суртом, і тим паче, з якого роду походять духи, що помагають жінкам родити дітей, і він просто забалакує драконові зуби. Проте. Такі еддичні тексти, як "Бесіда з Вафтрудніром" та "Промови Альвіса", майже повністю складаються з подібного роду питань-відповідей. Імовірно, строфи 12-15 побудовано за тим же принципом і являють собою відгомін методики навчання виразників міфологічної традиції (соціальний інститут яких майже не дожив до доби вікінгів). Та й дракон як такий є не лише кровожерною потворою, а, в силу свого хтонізму, ще й носієм знання сакрального характеру, хранителем прадавньої мудрості, як і велети нордичної міфології.

Ще один архаїчний мотив, який подибуємо в "Промовах Фафніра" - помста за родича. У строфах 33-38 синички напучують Сігурда вбити Регіна, який нібито задумав зрадити героя. Чи мав опікун Сігурда підстави для зради? Безперечно -

як суб'єктивні (банальна жадоба, жага заволодіти батьковим спадком, заради чого все і задумано), так і об'єктивні. Адже Сігурд убив його брата. Це покладає на Регіна обов'язок помсти. Без жодних емоцій. Взагалі на Півночі вважалося негарним тоном вершити помсту по гарячих слідах, у вирі почуттів - "лише раб мститься одразу". Залишається лише аплодувати Регінові, який так усе чудово спланував: отримав би і скарб, і підставу для знешкодження конкурента.

Що сказати - кляті синички...

[1] *Шляхетним оленем я звуся* - в оригіналі *Göfugt dýr ek heiti*, де словом *dýr* позначається всяка дика звірина в принципі, але найчастіше все-таки копитна; варіант перекладу - "Звіром шляхетним я звуся". Також можливо, що Сігурд так зашифрував власне ім'я (*Sigurðr* можна перекласти як "Переможний", "Приречений на перемогу", а звір - традиційне маркування воїна).

[2] Строфа 2 ілюструє зокрема мотив маргінальності героя, його не включення в родові і загалом соціальні зв'язки, (людина "короткого життя і довгої долі"; такими є, наприклад, Ахілл і Кухулін), а також, можливо, містить посилання на південно-германське походження сказання, де героя виховує якийсь коваль, і він нічого не знає про своє шляхетне походження.

[3] У строфі 4 Сігурд раптом відкриває справжнє ім'я, хоча щойно його приховав. З огляду на це, проза після строфи 1 нічого не пояснює. Можливо, це вказівка на непересічну відвагу Сігурда, якого не лякають передсмертні прокляття дракона. Можливо, це банальна хвалькуватість.

[4] У строфі 7 Фафнір натякає на низький соціальний статус Сігурда з огляду на його походження. Хьордіс, матір героя, після загибелі Сігмунда потрапила у полон до Альва і народила сина у Хьяльпрека, батька Альва. Згодом Альв на ній оженився.

[5] *Норни ти присуд на мисі одержиши* - тобто помреш, коли вже побачиш землю і не думатимеш про безпеку; за іншою версією йдеться про мис, де знаходиться вхід до Хель.

[6] *Дваліна дочки* - тобто з роду карликів-двергів; Двалін - звичайно ж, ім'я дверга.

[7] *Норни*, про яких ідеться у строфах 12-13, також відомі як діси - духи-покровителі, щось таке, як ангели-хранителі, можливий відгомін тотемізму чи культу предків. Оригінал також містить слово *naudgönglar* - "ті, що приходять за потреби", тобто щоб допомогти жінці народити.

[8] *Сурт* - див. примітку до строфи 52 "Пророцтва Вельви".

[9] *...змішають вологу мечів (blanda hjörlegi)* - себто битимуться; "волога мечів" (*hjørlegi*) - кеннінг на позначення крові; "мішати кров", відтак, воювати, але іноді (не тут) - брататися.

[10] *...грати списами (geirum leika)* - битися.

[11] *Більрьост* - міст-радуга (ще Біфрьост), що веде до небесних чертогів (див. примітку до строфи 29 "Промов Грімніра").

[12] *Жах-шолом (Ægishjalm)* - ще "жахливий шолом", "шолом жаху". Бозна що воно таке і як дракон носив його на голові. Існує гіпотеза, що йдеться про ритуальну залізну маску на кшталт тої, що знайшли у похованні Саттон-Ху, але там це також був елемент шолома. Наскільки можна зрозуміти, ця штука викликала лютий страх у кожного, хто на неї дивився, тож він робився негодним до спротиву.

[13] ...*травою Грам треш* - нагадуємо, що тут Грам - ім'я меча Сігурда, а не міра ваги.

[14] *Гра героїв (hildileik)* - битва; також можливий варіант перекладу "грі валькірій", де *hildi* - вказівка на ім'я валькірії Хільд (але воно, в свою чергу, значить "битва").

[15] ...*того, хто персні ламає (spillir bauga)* - кеннінг на позначення конунга.

[16] ...*м'яз життя (fjörsega)* - серце.

[17] ...*дракона* - в оригіналі *fránan*, себто "блискучий, сяючий, палаючий".

[18] ...*зла коваль (bölvasmiðr)* - дотепний натяк водночас на паскудну вдачу Регіна і на його ремесло.

[19] ...*вовка впізнаєш за вовчими вухами* - норвезьке прислів'я; тут натяк водночас на самого Сігурда (вовчі конотації Вольсунгів стали загальним місцем у міфознавстві) й на зраду, що замислив Регін.

[20] *стовбур битви (hildimeidr)* - кеннінг на позначення воїна.

[21] *війська вершина (hers jaðar)* - кеннінг на позначення вождя.

[22] ...*ворога люду (fjanda inn folkskáa)* - тут не зовсім ясно. *Fjanda* - це, безперечно, "ворог". А от що саме означає *folkskáa*, яке також стосується Регіна, важко сказати напевно. Беллоуз переклав це "the bane of the folk", "згуба/отрута народу", а Корсун просто проігнорував. Якщо хтось має якісь думки з цього приводу - не соромтеся, пишіть у коментарях.

[23] ...*інистохладного троля (inn hrímkalda jötun)* - тобто Регіна. Ймовірно, тролем його названо суто алегорично, за кепський характер.

[24] *Сігурд за неї викуп заплатити* - тобто візьме законною жінкою. За дружину треба було заплатити викуп, вено, мунд (mund), лише тоді шлюб вважався справжнім.

[25] *муж велемудрий* - імовірно, Одін.

[26] ...*морок розсіяти полиском моря* - тобто золотом; полиск моря (*Ógnar ljóta*) - кеннінг на позначення золота. Взагалі не дуже ясно, про що йдеться: про полум'я чи про золото.

[27] *липи губитель (lindar váði)* - кеннінг на позначення вогню.

[28] *Ігг (Yggr)* - "Жахливий", "Страшко", одне з найвідоміших імен Одіна.

[29] *Віндскорнір* - імовірно, це також одне з імен Одіна.

